

LUBOMÍR NOVÝ

ZIVOTNÍ DRÁHA JAKO OBJEKT SOCIOLOGICKÉHO ZKOUMÁNÍ

Životní dráhu lze rámcově charakterizovat jako proces vzniku, rozvíjení a restrikce života jednotlivce, jako trajektorii člověka v sociálním prostoru a čase, která je rezultancou objektivních podmínek a subjektivních záměrů. Pro označení tohoto procesu se nejčastěji užívá pojmů „životní cyklus“ („life cycle“), „životní dráha“ („career“, „Lebenslauf“), „životní historie“ („life history“); jeho základní dimenze jsou popsitelné kategoriemi „délky“ (biografický čas), „šířky — výšky“ (horizontálního a vertikálního „prostoru“) a „váhy“ (sebehodnocení a hodnocení druhými lidmi). Mezi těmito dimenzemi existují souvztažnosti, které ze životní dráhy tvoří strukturovaný a dynamický celek, skladbu komponent a aktivit, spjatých s uspokojováním potřeb člověka a s realizacemi sociálních požadavků.¹

Máme-li se pokusit o specifikaci sociologického přístupu ke zkoumání životních drah, bude nezbytné nastínit některé typické přístupy jiných společenských věd k tomuto tématu. Omezíme se na dvě disciplíny, mající blízko k sociologii — na psychologii a historii,² na několik jejich představitelů (spíše pro ilustraci, bez zřetele k množství škol, směrů, tematických okruhů uvnitř jednoho oboru).

Pro ilustraci *psychologického* přístupu k problematice životní dráhy jsme zvolili monografii *Ch. Bühlerové* (1933), která zpracovává materiál 200 biografii významných osobností a 50 anamnezí osob z vídeňského domova důchodců. Jde sice o starší práci, ale podnětnou a svým způsobem klasickou. Autorka na podkladě jednotlivých biografii probírá postupně základní rysy životní dráhy jako obecně lidského fenoménu (z hlediska chování a objektivních dat, z hlediska prožitku a subjektivních dat, z hlediska díla neboli výsledku, z hlediska problematiky vývojových fází), aby v závěru dospěla ke stanovení formálních struktur a typologie

¹ Blíže o tom viz Nový, L.: *Životní dráha jako forma časovosti životního způsobu*, in: *Socialistický způsob života jako sociální realita I*, UJEP, Brno 1982, 202—213.

² O přístupech dalších oborů — literární vědy, lingvistiky, sémiotiky — pojednááme v jiných publikacích, např. o podnětech prací J. Lotmana viz Nový, L.: *Cesta literárního hrdiny a životní dráha člověka*, SPFFBU, B 34 (1987), 55—59.

životních drah. Nelze říci, že by ignorovala sociální dimenze člověka; je si vědoma významné úlohy danosti (zpravidla sociálních), v nichž životní dráhy probíhají. Její specificky psychologický přístup se však vyznačuje tím, že klade do popředí vztah biologického a psychického, příp. rodového a individuálního; sociálně je spíše jen pozadím, v jehož popředí se odehrávají individuální variace na obecně lidské téma.

Sociolog si tu právem připomene, že také jeho analýza musí neustále přihlížet k působení základních psychofyzických struktur a vývojových mechanismů, společných všem lidem. Meze psychologického přístupu (alespoň v daném případě) nám však napovídají, že při řešení problému sociální relevantnosti životních drah nelze se omezit na vztah „subjektivní vybavování významem“ — „abstraktní systém hodnot“, nýbrž že jde o významovost jednání lidí (tříd, sociálních skupin, jednotlivců) v určitém dynamicky strukturovaném sociálním prostoru (proměnlivém, historickém).

Druhým problémem, jež navozuje práce Bühlerové, je volba objektu, vztah mezi studiem životních drah „významných“ a „obyčejných“ lidí. Pro volbu biografii významných lidí měla autorka dostatečné důvody: a) potřebovala co nejpodrobnější životopisná data (včetně sebehodnocení, vyjádřených v autentických dokumentech, např. v korespondenci, ve spisech, ve svědectví dalších osob), a ta byla k dispozici především u „slavných“ osobností; b) biografické materiály těchto osobností byly pro její záměry nejvhodnější také proto, že se na nich podle jejího názoru nejpregnantněji projevují některé výrazné rysy a stránky životní dráhy jakožto obecně lidského fenoménu (společenská nebo kulturní aktivita, intelektuální nebo sportovní výkon, variace životních etap, objektivace činnosti ve výrazném díle atd.).

Materiály tohoto typu mají nesporně své místo i v sociologii, např. v sociologii odborných profesí nebo v sociologii tvůrčí činnosti.³ Studium životních drah „obyčejných“ lidí není však jen otázkou technické přístupnosti biografických materiálů, nýbrž problémem věcným: životní dráhy „obyčejných“ lidí nejsou sociologicky méně významné, mají právě pro sociologický rozbor mimořádnou důležitost, uvádějí nás do sociologicky nejvýznamnějších mechanismů. Přesněji řečeno: nejde o spor, zda zkoumat životní dráhy „velkých“ či „malých“ lidí; pro sociologa je důležité poznat obojí a zejména postihnout konkrétní podoby vztahů mezi úlohou a drahami „významných“ a „obyčejných“ lidí v dané společnosti, mezi intelektuálním a manuálním výkonem, mezi postavením a hodnotovými orientacemi různých tříd, vrstev, skupin a profesí.

Na význam studia osobních dokumentů (dále jen OD) v psychologii a terapii poukazuje též J. Viewegh (1972). Pro něho jako psychologa je OD introspektivní výpovědí. Tu považuje za vlastní předmět zájmu psychologa na rozdíl od sociologa (nebo historika), pro něž je OD „především prostředkem, který subjektivní formou odráží jistý historický a sociální jev

³ Různým aspektům teorie kreativity se dnes věnuje neustále rostoucí počet prací. Ze sovětských publikací odkazujeme např. na sborník *Čelovek nauki* (Moskva 1974), který obsahuje příspěvky z vědecké konference o práci s biografiemi, a to nejen z hlediska biografii vědeckých, ale také z pohledu literárních a filmových tvůrců.

nebo proces“ (Viewegh, 1972: 364), a tedy jen prostředkem, jímž má být objasněno něco mimo rámec vlastního psychického života subjektu. K OD z hlediska psychologie počítá autor OD v užším smyslu (autobiografie, deníky, dopisy) a ve smyslu širším (též všechny další údaje, svědčící zprostředkovaně o dané osobnosti, např. vytvořené dílo). Obhajuje zásadu komplementárního vztahu mezi přístupem nomotetickým (vztah událost — zákonitost) a idiografickým (vztah mezi vnitřní skutečností subjektu a vnějším chováním). Bühlerovou uvádí jako příklad kombinace obou metod. V zásadě však považuje OD za idiografický pramen informací (jedinečnost, popis konkrétní, jehož účelem je porozumění, vzhled do vnitřního světa subjektu), protože základním motivem všech typů OD je především sebehodnotící soud: subjekt v něm objektivizuje své zážitky a zkušenosti (zpravidla písemnou formou) a — šířeji — může je rovněž projevit v produktech tvůrčí činnosti. Jedním z příkladů tohoto užití OD v psychologii jsou autorovy studie o suicidálním chování tvůrčích osobností (Viewegh, 1973).

S Bühlerovou spojuje autora zřetel k psychologii tvůrčích osobností (v jednotě jejich života a díla) a snaha o výstavbu teorií obecnější povahy, soustřeďujících se na vnitřní svět člověka. Viewegh navíc zdůrazňuje také prakticko-terapeutický význam těchto výzkumů, což je jedním z podstatných cílů studia životních drah v oboru psychologie (zejména v její aplikaci na zdravotnictví a poradenství).

Pro sociologii tu vyvstává otázka specifické využitelnosti OD, a to nejen OD v užším smyslu (jak tomu bylo např. v klasické sociologické práci o polském rolníkovi: Thomas — Znaniecki, 1918 — 1920), nýbrž zejména OD v širším smyslu: sociolog většinou může disponovat jen záznamem o životní dráze, který pořídil sám nebo jiný tazatel a jenž nemá onen výrazně sebehodnotící, introspektivní a spontánní ráz (rozhodující pro psychologa), nýbrž je určitou písemnou rekonstrukcí biografie. Navíc by se dalo říci, že sociolog by za „dílo“ mohl považovat samotnou výslednou životní dráhu. Pro sociologa by potom byla důležitá „jednota života a díla“ ve smyslu životní rezultanty, chápané jako objektivace určitého typu sociálního chování. Primární sociologův zřetel by byl zaměřen na interakci mezi člověkem (jeho životem-dilem) na straně jedné a sociálními vztahy na straně druhé. V tom smyslu má Viewegh pravdu, že pro sociologa je OD (a šířeji: „text“ životní dráhy) prostředkem k objasnění něčeho mimo rámec vlastního psychického života subjektu (i když se tím, jak uvidíme později, sociologův zájem nevyčerpává).

Z rozsáhlé literatury *historiografické* jsme vybrali úvahy anglického historika *Carra* (1967), protože jsou pro naše účely vhodnou inventarizací základních metodologických problémů historiografie. Zpřízněnost těchto problémů s otázkami zpracování biografických dat je natolik velká, že při čtení *Carrovy* knihy můžeme termín „historie“ nahrazovat termínem „životní dráha“. Z hlediska historického je ostatně možné chápat životní dráhu jako parciální historii, individuální historii, dějiny života jednotlivce, anebo — jak výstižně praví anglický ekvivalent — běh života, životní dráha je „life history“. Na rozdíl od termínu „životní cyklus“ vyjadřuje se tím zejména komplexnost běhu individuálního života, jeho neopakova-

telnost, a současně vazba na celkový dějinný pohyb společnosti, skupiny, lokality; do popředí vystupuje vazba na historický čas.

Carr chápe historii jako interakci mezi historikem a fakty, jako dialog mezi současností a minulostí. Také biografický fakt je většinou nesa-mozřejmý a jeho význam se zpravidla utváří až v procesu vývoje životní dráhy, v průběhu jejího sociálního a individuálního zvyznamňování. Roz-díl mezi historií a biografií by snad spočíval v tom, že těsnost vztahu mezi člověkem a jeho biografií je mnohem větší než mezi účastníky his-torického dění a historií: část lidí může „stát stranou“ historického dění, ale člověk dost dobře nemůže stát stranou běhu svého života. Vztah člo-věka a jeho biografie by byl spíše analogický vztahu historické osobnosti a její biografie; každý člověk je „historickou“ („velkou“) osobností své vlastní historie.

V otázce vztahu jednotlivce a společnosti Carr nesouhlasí s pokusy „rozlišovat mezi biografií, která pojednává o člověku jako jedinci, a his-torií, která pojednává o člověku jako součásti celku“ a redukovat historii na „biografii velkých lidí“ (Carr, 1967: 49, 51). Klade důraz na studium jednání kolektivity aktérů dějinného procesu a na jeho faktický výsledek („jak to dopadlo“). Zůstává otázkou, zda motivační složka jednání lidí není v případě životních drah (a při sociologické analýze vůbec) mnohem rele-vantnější, než jak o ní uvažuje Carr. V každém případě je z jeho úvah možno vyvodit, že životní dráha (biografie) člověka je rovněž historickým procesem, a to ve dvojitým smyslu: 1. je vždy vřazena do historicko-sociál-ních vztahů, do obecně historického procesu, 2. je sama — jakožto své-bytná struktura (subsystém) — procesem historickým (se specifickou po-dobou vztahů mezi biografickou minulostí, přítomností a budoucností). Člověk je produktem i spolutvůrcem nejen společensko-historických vzta-hů a procesů, ale je také produktem i spolutvůrcem své vlastní životní dráhy.

Souhlasit můžeme s Carrovými výroky o vztahu mezi historií a sociolo-gií. Carr vidí dvojí nebezpečí pro sociologii: 1. stát se ultrateoretickou (tj. rozplynout se v abstraktních zobecněních o společnosti vůbec), 2. stát se ultraempirickou, vyhýbat se generalizacím a omezit se na „technické“ problémy společenské readjustace, být bezděčným apologetem dané spo-lečnosti. Sociologie (i historie) se musí zabývat vztahem jedinečného k obecnému, musí být dynamická, sociologií společenských změn a spo-lečenského vývoje. Čím více bude historie sociologickou a čím více bude sociologie historickou, tím lépe pro obě dvě.

Otázky hodnotících soudů, jimiž se Carr rovněž zabývá, jsou v sociologii životních drah ještě důležitější než v historii. Sociologie také nepronáší hodnotící soudy o „soukromém životě“ jednotlivců, ale o událostech, o sou-borech biografických událostí ve vztahu k jiným životním drahám, jiným socioprofesionálním skupinám, jiným společnostem a epochám, ve vztahu k hod-notovým systémům, jimiž se životní dráhy lidí v dané společnosti a době řídí (např. hlediskem výkonu, úspěchu, požitku, askeze aj.).

Posledním okruhem otázek, kladených Carrem, je jeho kritika relati-vismu (náзору, že dějiny nemají smysl nebo že mají několik významů, stejně platných i neplatných). Analogicky s jeho vývodem lze říci, že biogra-fie je rovněž přenášením získaných aktiv, postupným rozvíjením lidských

možností, byť jen v rámci jednoho života, a to opět ve dvou dimenzích: a) v rozmezí dynamické struktury životní dráhy jednotlivce, b) ve vztahu jednotlivce k historicko-sociálnímu procesu. Pro sociologii životní dráhy je významný Carrův (u historiků ne zcela běžný) důraz na budoucnostní aspekt, což opět ukazuje na nezbytnost studia životních drah také z hlediska cílového chování lidí. Po této stránce se ani sociologie životních drah neobejde bez filozofické, světonázorové orientace badatele na budoucnost, a jeho objektivita — bez angažovaného přístupu k dané společnosti a jejím perspektivám. Podobně jako historie představuje také biografie proces interakce mezi fakty a hodnocením, proces interpretace tohoto vztahu. Životní dráhy nejsou statické a neprobíhají ve statickém světě. Poznání životních drah může být chápáno jako příspěvek k lepšímu sebepoznání člověka v naší společnosti, a tedy k prohloubení jeho role jako uvědomělého subjektu dějin. Sociologie životní dráhy nemůže proto omezit životní dráhu na „koloběh lidského života“, nýbrž musí se učit „přemýšlet o běhu času“ (biografického) v pojmech specificky biografických a sociálně historických událostí.

Na Carrově studii je patrné, kolik společného má životní dráha s historickým procesem a sociologie s historií. Tím nejsou zrušeny rozdíly mezi nimi. Životní dráhy např. nejsou pouhou reprodukcí událostí historických, historické události nejsou pouhou sumou individuálních biografii (některé z nich mohou být tragické, kumulací pasiv, která končí rozkladem osobnosti). Historický a biografický proces má rozdílný rytmus, biografie a její etapy mají počátek a konec jinak vymezený než periody historického vývoje.

Kdybychom se — po ilustrativní konfrontaci s přístupy psychologickými — vrátili k úvodním charakteristikám pojmu životní dráhy, mohli bychom říci, že ve všech jeho dimenzích jsou přítomny sociální aspekty a že k nim má *sociologie* co říci.

Tak dimenze biografického času, jeho rytmy a limity, jsou úzce propojeny se sociálním časem a jsou determinovány nebo spoluurčeny sociálně, např. věk uzavření sňatku, podíl vícegeneračních rodin, profesionální a další životní starty,⁴ délka ekonomické aktivity apod. Výrazně zasahují sociálně ekonomické a sociokulturní faktory do podob biografického prostoru v jeho dimenzi horizontální (šíře sociálních kontaktů, množství biografických komponent) a zejména v jeho úrovni vertikální (sociální postavení a role, životní úroveň, vybavení). Nejobtížnějším problémem pro sociologii je dimenze „váhy“, která je přístupnější analýzám psychologickým, historickým, filozofickým. Nicméně i tady má sociologie své místo, zejména při rozboru procesů sociálního zvýznamňování (hodnocení) životních drah lidí, pro poznání jejich hodnotových orientací, sociální geneze a funkce hodnotových systémů (celospolečenských i sociálně diferencovaných).

Z hlediska relevantnosti pro sociologii bychom základní pojmy „životní cyklus — dráha — historie“ odlišili tímto schematem: „Životní cyklus“ (A) označuje především vazby jednotlivce na biopsychično; příkladem jsou

⁴ K problematice životních startů viz Nový, L.: *Životní starty*, in: *Socialistický způsob života jako sociální realita II*, UJEP, Brno 1984, 13–28.

postupy lékařských věd, příp. psychologie. „Životní dráha“ (B) vyjadřuje především vazby jednotlivce na sociální; příkladem je sociologie profesních drah. „Životní historie“ (C) vyjadřuje především vazby člověka na dějinnost; příkladem jsou metody práce historiků s biografiami.

V každém aspektu jsou ovšem obsaženy aspekty ostatní, mezi nimi je vzájemná souvislost (typickým příkladem je sociální lékařství nebo sociální psychologie). Kromě toho lze konstruovat schema, že A je předpokladem B (biopsychické invarianty i proměny jsou předpokladem existence sociálního subjektu), B je předpokladem C (společensko-historický proces je pohyb společenských struktur). V určitém smyslu by se dal přechod od A k C charakterizovat jako postup od „jednoduššího“ („elementárnějšího“, „rodového“) ke „složitějšímu“, „komplexnějšímu“ (zprostředkovanějšímu“, „konkrétně historickému“). V tom případě bychom za sociologicky nejrelevantnější považovali aspekty sociálního prostoru („šířky“ a „výšky“) v sociálním čase, a termín „životní dráha“ — za pojem nejlépe odpovídající přístupům sociologickým. Ty mohou přispět jak k hlubšímu poznání sociálních vztahů, tak k osvětlení sociálních dimenzí biopsychických procesů na straně jedné a obecného historického procesu na straně druhé. Speciálně sociologický přístup by tedy znamenal: prizmatem B nacházet vazby mezi A — B — C.

Přínos sociologie ke studiu životních drah tedy především spočívá ve zkoumání jejich sociální podmíněnosti, v analýze vlivu sociálních vztahů na průběh a podoby životních drah. Příkladem může být užití sociologie v sociální terapii, v sociálním plánování, demografii, ale také v oblasti zpracovávání vědeckých a uměleckých biografii. Životní dráha je tu objektem sociologického zkoumání.

Toto poznání má však také zpětnou vazbu. Poznané životní dráhy (jednotlivců, ale i různých sociálních skupin, profesí, v různých regionech a lokalitách, tedy také v podobě rozmanitých typů životních drah) se současně stávají prostředkem k tomu, jak hlouběji poznat dynamiku a strukturu celé společnosti. Tak např. sociálně ekonomické formace a jejich vývojové etapy by se daly diferencovat tím, že jsou prostorem pro odlišné typy životních drah, ba dokonce i tím, že v nich mají písemně zpracované biografie odlišné sociální funkce (biografie králů, šlechticů, svatých, umělců a darebáků za feudalismu — ve srovnání s tím, že dnes u nás píše svůj životopis prakticky každý občan). Jiný příklad: jestliže sociálním znakem (symbolem) může být jakýkoli předmět (prapor, vila, auto a jeho značka a způsob užívání), může být sociálním znakem i životní dráha. Studium životních drah se v tom smyslu stává též nástrojem sociologického poznání.

Sociologie se tedy zabývá životními drahami ve dvojím smyslu: tím, co sociální vztahy vypovídají o životních drahách, a tím, co životní dráhy vypovídají o sociálních vztazích. Snaží se tedy hlouběji poznat, jak žijí lidé v dané společnosti, a současně — jaká je tato společnost.

Po *metoodické* stránce uplatňuje se při zkoumání životních drah celá škála sociologických metod. Statistická šetření pracují se sadami vybraných indikátorů a snaží se stanovit určité vývojové trendy některých ukazatelů rytmů životních drah. Příkladem tohoto postupu může být rozbor základních životních startů, posunů v průměrném věku profesního, man-

želského a rodičovského startu (Večerník, 1977). Výhod dlouhodobého retrospektivního materiálu o životních drahách osob, které vstoupily do důchodu, bylo využito v sociologickém rozboru anamnéz (Alan, 1975), při němž nechyběla ani výpočetní technika a obsahové analýzy. Problematikou výpočetní techniky při velkých statistických šetřeních o životních drahách (a při longitudinálních studiích vůbec) se zabývají angličtí sociologové R. A. Carr-Hill a K. I. MacDonald (1973). Velmi účelná je pro toto studium metoda případových studií, které mají tu přednost, že sledují dynamiku vývoje u týchž sociálních subjektů, dovolují postihnout problematiku ve značné komplexnosti a poskytují materiál pro konstrukci různých typů životních drah u různých socioprofesionálních a generačních skupin. Je příznačné, že vzhledem ke specifičnosti objektu zkoumání nabývá v mezinárodním měřítku opět na významu metoda biografická (spojující práci sociologa jak s přístupy psychologickými — využití osobních dokumentů, tak s přístupy historickými).⁵

Sociologické zkoumání životních drah není jen teoretickou záležitostí, nýbrž se dotýká důležitých oblastí *odvětvových sociologií a praktické aplikace*.

Má svůj význam především v sociologii profesí (práce), neboť právě profesní dráhy vykazují velmi zřetelně dimenze vertikální mobility. Značnou pozornost tomuto tématu, chápanému jako studium profesních „kariér“, věnují američtí sociologové funkcionalistického zaměření (vycházející z Parsonse, Mertona aj.) a zejména sociologové zaměření interakcionistického (Hughes, Becker). Zabývají se především profesemi, v nichž se „dělá kariéra“ (odborné, vysoce kvalifikované profese), při čemž funkcionalistické teorie považují profesní dráhy za více či méně úspěšnou realizaci „ideálního typu“ profese (ideje „vědomostní kompetence“ a „služby veřejnosti“), zatímco interakcionistické studie omezují se na rozbor sociálních vztahů příslušníků profese k praxi, na subjektivní adaptaci k individuálním kariérám. Francouzský sociolog J. M. Chapoulie (1973), zabývající se zejména pedagogickými profesemi ve Francii, se právem vyslovuje kriticky o obou těchto směrech americké sociologie a klade důraz na rozbor objektivních determinant profesních drah, na pozici a role profesí v dané třídní struktuře společnosti, na jejich vnitřní integraci a diferenciaci.

Tím se blíží našim, marxistickým přístupům, které se vyznačují nejen principiálně odlišnými teoreticko-metodologickými základy, ale také tím, že zkoumají společnost s odlišnou sociálně třídní strukturou a vývojovou dynamikou. O potřebě studia profesních drah v podmínkách socialistické společnosti pojednává sborník prací sociologů SSSR a dalších socialistických zemí, věnovaný sociálním aspektům vědeckotechnické revoluce. E. Neumannová (1974) se v něm např. zabývá problematikou profes-

⁵ Tato tendence byla vyjádřena např. tím, že v rámci Mezinárodní sociologické společnosti (ISA) vznikla v r. 1975 studijní skupina 38 „Biografie a sociologie“, kterou organizují především D. Bertaux, vědecký pracovník Maison des Sciences de l'homme v Paříži, M. Kohli, profesor západoberlínské univerzity, a L. Rosenmayr, profesor vídeňské univerzity; srov. Bertaux, D. (ed.): *Biography and Sociology. The Life History Approach in the Social Sciences*, Sage — Studies in international sociology, ISA, London 1981.

ních drah v oblasti vědy, upozorňuje na změny charakteru a sociálních rolí vědy, na proces zprůmyslnění a institucionalizace vědy, což se projevuje též ve změně normativů, podle nichž probíhají profesní dráhy vědeckých pracovníků. Tyto výzkumy se ukazují jako velmi potřebné pro sociologii vědy a vědeckých institucí v podmínkách vědeckotechnické revoluce, pro tvorbu optimální vědní politiky a širěji — pro marxistickou sociologii socialistické organizace.

Naše přístupy se však nemohou omezovat na životní dráhy v těch profesích, které vykazují největší „dráhovitost“ (dimenzi postupu, pohybu na škále „nahore-dole“). Do procesů sociální homogenizace a diferenciacce jsou vtahovány u nás všechny socioprofesionální skupiny: např. odborné profese se „zprůmyslnují“, dělnické profese se intelektualizují. Studium dělnických profesních drah má proto velký sociologický význam. Příkladem by zde mohl být rozsáhlý výzkum profesních drah v hornictví (*Špaňhel a kol.*, 1972). Tím mají rozbor životních drah velký význam pro sociologii průmyslového podniku, pro jeho řízení, sociální plánování apod.

Velmi úzce je problematika životní dráhy spojena se sociologií mládeže, stárnutí a stáří a ovšem s druhou nejvýznamnější (vedle sféry práce) komponentou celé životní dráhy — s problematikou rodiny.⁶

Rozsáhlou oblastí aplikace (a svým způsobem — syntetizace) výsledků studia životních drah je problematika tvorby socialistického způsobu života, a to zejména tím, že je rovněž velmi komplexní a vyžaduje poznání vývojové dynamiky. Tak např. studium sociálních podmínek formování způsobu života, tj. výzkum sociálních faktorů z hlediska stylového, může mnohé načerpat z poznatků o působení těchto podmínek v životních drahách u různých sociálních skupin, v různé fázi života, v prostředí města či venkova. To umožňuje specifikovat jak procesy homogenizace socialistického způsobu života (stírání rozdílů v životních rytmech dělníka a odborného zaměstnance, ve vybavení předměty dlouhodobé spotřeby, v délce pracovní doby průmyslového a zemědělského dělníka apod.), tak také přetrvávající rozdíly mezi sociálními skupinami (rozdílná podoba profesní mobility u dělníka a vědeckého pracovníka, jiné rozložení maximálního pracovního výkonu v průběhu života i v průběhu roku u učitele a traktoristy aj.), příp. vznik nových diferenciací (rozdíly v hustotě životních startů mezi mladšími a staršími kododělníky). Právem se proto hledisko životní dráhy považuje za důležitou součást výzkumu způsobu života (*Suchý a kol.*, 1977). Toto hledisko navíc respektuje významné vazby mezi podnikem (pracovištěm) a lokalitou, mezi prací, rodinou a volným časem. Tím mohou sociologické výzkumy životních drah přispět nejen k precizaci sociálního plánování, ale též k obecné historiografii a etnografii regionů a lokalit.

Kromě přínosu studia životních drah k rozboru sociálních stylových podmínek můžeme připomenout také význam rozboru podmínek problémotvorných. Hledisko životní dráhy dovoluje upřesnit konstelace biogra-

⁶ Velmi blízko k našemu tématu má podnětná a zajímavá monografie J. Alana „*Dráhy života. Sociologie životního cyklu*“ (rkp.), která celistvý pohled na životní dráhu opírá právě především o zřetel k rodinnému cyklu.

fických faktorů a sociálních podmínek v různých etapách života člověka, a tím také okruh možných nejnaléhavějších sociálních problémů, vyžadujících sociální intervenci, tj. systém sociálněpolitických opatření státu, podniku, odborů. Rozbor kumulace životních startů u mladých lidí plasticky ukazuje sociální problematiku mladé rodiny (a prvních fází profesního výkonu), podobně jako výzkum etapy postproduktivní lépe ozřejmuje základní problémy stáří a nároky, kladené na sociální politiku. Nemenší pozornosti si však zaslouží také sociální problematika lidí v období plně ekonomické aktivity, protože právě v té době vykrytalizují potřeby, způsoby chování, hodnotové orientace, volnočasové činnosti, jejichž podoba do značné míry ovlivní také podobu sociálních problémů budoucích důchodců (srov. *Chlumský-Klimentová*, 1977).

K sociálním problémům bohužel patří také odchylky od sociální normy, deviantní sociální chování, sociální disfunkce, jako je delikvence, sebevraždnost, alkoholismus. Sociologie životních drah je v tom smyslu nerozlučnou součástí analýz, prevence, terapie v řadě našich institucí (od zdravotnických zařízení přes sociální kurátory a poradenskou službu až po nápravná zařízení).

Vzhledem k tomu, že životní dráha vyjadřuje komplexní chování člověka v daných sociálních podmínkách, má její zkoumání mimořádný význam pro problematiku formování osobnosti socialistického člověka. Rozvoj osobnosti je cílem rozvinuté socialistické společnosti, jedním z měřítek jejího vývoje i nástrojem jejího dalšího pokroku (formování socialistické osobnosti jako subjektivního činitele, schopného zvládnout nároky plynoucí z dalšího rozvoje socialistických společenských vztahů i z vědeckotechnického rozvoje). Pojem osobnosti má proto velmi blízko k pojmu životní dráhy, jejíž kontinuitu a proměny lze chápat jako proces formování, rozvoje a uplatnění osobnosti člověka. Není náhodou, že se tato problematika dostává na jedno z předních míst v marxistické filozofické a sociologické literatuře.

Není rovněž náhodné, že řada buržoazních sociologů rezignovala na tento aspekt a že z duchovního klimatu sociálně ekonomické krize kapitalistického světa vyrůstají teorie, považující hledisko reálného humanismu za pozůstatek 19. století a hlásající buď „smrt člověka“ v konfrontaci s působením neosobních struktur, nebo metafyzickou filozofií svobody člověka, ignorující reálné zakotvení člověka v sociálně historických vztazích. *M. N. Greckij* (1971) právem odmítá tuto „alternativu strukturalistického scientismu a abstraktního humanismu“; chápe člověka jako svébytný subsystém, který se nachází v dialektických souvislostech se společenským systémem; jako relativně autonomní bytost se člověk plně nevyčerpává souhrnem daných společenských vztahů, nýbrž je formován celým historickým vývojem těchto vztahů. V tom případě bychom k tomu mohli připojit také odkaz na důležitost budoucnostní orientace člověka, jeho cílů, projektů: člověk ze svého přítomnostního stanoviště a na základě nashromážděné minulé zkušenosti vyhýbá se určitým očekávaným, budoucím konsekvencím, a naopak — sub specie futuri — vyhledává určitý typ řešení, způsobu života aj. Sociálně ekonomická determinace by potom byla především determinací a) stanoviště (sociální pozice a role), ze kterého člověk přistupuje ke světu, b) minulostního rámce (sociálního

i individuálního), c) určitého operačního sociálního prostoru (včetně budoucnostního prostoru „před“ člověkem), v němž jednatel jedná (nebo může jednat). „Vrátit lidi zpět“ do sociologie, jak navrhoval před několika lety D. Homans ve stejnojmenné stati, je možné nikoli tím, že vypudíme neosobní ‚struktury‘ a zredukujeme sociologii na psychologii (jak navrhoval Homans), ale pouze tím, že obnovíme historické nazírání při neustálém zřeteli k tomu, že všechny sociální struktury a procesy jsou objektivacemi lidské činnosti“ (Kon, 1970: 90).

Vlastním cílem zkoumání životních drah v marxistické sociologii a při jejich praktické regulaci nemůže být pokus o dirigování životních drah lidí, o jejich standardizaci nebo o (přímé či nepřímé) vnučování „kariérních“ motivací, nýbrž především snaha o vytváření optimálních sociálních podmínek pro žádoucí sociální chování a prostoru pro rozvoj osobnosti socialistického člověka, tedy o takovou „regulaci“, která počítá s iniciativou a svébytností společenských individuí, s plným uplatněním jejich znalostí a tvůrčích schopností ve prospěch rozvoje celé společnosti, což je vlastně jeden ze základních rysů socialistického způsobu života.

LITERATURA

- Alan, J.: *Životní dráhy pracujících obyvatel ČSSR*, Čs. výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Bratislava 1975.
- Bühler, Ch.: *Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem*, Hirzel, Leipzig 1933.
- Carr, E. H.: *Co je historie?* Svoboda, Praha 1967.
- Carr-Hill, R. A. — MacDonald, K. I.: *Problems of the analysis of the life histories*, in: Sociological Review Monographs, University of Keele Staffordshire, No. 19, 1973.
- Greckij, M. N.: *Strukturalizm i problema čeloveka*, in: Metodologičeskije aspekty strukturno-funkcionalnogo analiza v obščestvoznanii, Izd. Moskovskogo universiteta, Moskva 1971, 55—73.
- Chapoulie, J. — M.: *Sur l'analyse sociologique des groupes professionnels*, Revue française de Sociologie, XIV, 1973, 86—114.
- Chlumský, J. — Klimentová, J.: *Přijmy jednotlivců a domácností v předdůchodovém a důchodovém věku*, Čs. výzkumný ústav práce a sociálních věcí Bratislava, Pracoviště Praha, Výzkumné práce, řada B, č. 71, Praha 1977.
- Kon, I. S.: *Istorija i sociologija* (O nekotorych problemach sovremennoj buržuaznoj sociologii), Voprosy filosofii, 1970, č. 8.
- Najman, E.: *Naučno-techničeskaja revoljucija i izbrannyje problemy individualnyh karjer*, in: Naučno-techničeskaja revoljucija i obščestvennoje razvitije, Moskva 1974.
- Suchý, J. a kol.: *Charakteristika základných ukazovateľov životných podmienok vo vzťahu k tvorbe socialistického spôsobu života*, Výskumný ústav životnej úrovně Bratislava, Výskumné práce č. 158, Bratislava 1977.
- Špaňhel, J. a kol.: *Sociální mobilita v dolech OKR*, Výzkumný ústav ekonomiky hornictví, Ostrava 1972.
- Thomas, W. I. — Znaniecki, F.: *The Polish Peasant in Europe and America*, 1918—1920.
- Večerník, J.: *Dlouhodobé změny v některých meznících životního cyklu*, Demografie, 1977, č. 2, 108—112.

- Viewegh, J.: *K užítí osobních dokumentů v psychologii*, Československá psychologie, XVI, č. 4—5, 1972, 363—371.
- Viewegh, J.: *Suicidium a tvůrčí proces*. Zprávy č. 10—11, Psychologická laboratoř ČSAV, Brno 1973.

ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ КАК ОБЪЕКТ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Жизненный путь — траектория человека во времени (социально-историческом, биологическом и т. п.) и в социальном пространстве (горизонтальном и вертикальном) — является динамической структурой, составленной из различных компонентов и деятельностей (профессиональная карьера, семейная жизнь, занятия вне рабочего времени и т. п.), связанных с удовлетворением потребностей человека и с реализациями требований общества. В качестве результата объективных условий и субъективных намерений жизненный путь становится объектом социологического исследования в смысле изучения социальной детерминации жизни людей и, наоборот, в смысле индикатора социальных отношений. Конкретное применение исследований этого рода многообразно: в социальном планировании, в социологии профессий и семьи, в социальной политике, при решении проблем социальных дисфункций (преступность, самоубийство, алкоголизм и др.), и особенно в анализах комплексных проблем формирования личности социалистического человека и социалистического образа жизни.

LEBENS LAUF ALS OBJEKT SOZIOLOGISCHER FORSCHUNG

Der menschliche Lebenslauf als Trajektorie des Menschen in der sozialen, biologischen usw. Zeit und im sozialen — horizontalen und vertikalen — Raum ist eine dynamische Struktur, eine Verbindung der Komponenten und Aktivitäten (professionelle Karriere, Familienleben, Freizeitaktivitäten usw.), die mit der Erfüllung menschlicher Bedürfnisse und sozialer Forderungen verknüpft sind. Als Resultante der objektiver Bedingungen und des subjektiven Strebens repräsentiert der menschliche Lebenslauf ein Objekt der soziologischen Forschung in doppeltem Sinne: es wird einerseits die soziale Determination des menschlichen Lebens analysiert und — andererseits — stellt der Lebenslauf auch einen Indikator der sozialen Beziehungen dar. Solche Forschung hat vielseitige konkrete Applikationen (Sozialplanung, Betriebs- und Berufssoziologie, Soziologie der Familie, Sozialpolitik, praktische Lösung der sozialen Disfunktionen, wie z. B. Delinquenz, Selbstmord, Alkoholismus), besonders auf dem Gebiete der Formierung der sozialistischen Persönlichkeit und der sozialistischen Lebensweise.

